

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ до відзначення 80-х роковин трагедії Бабиного Яру

Історична довідка

Масові розстріли єврейського населення Києва у Бабиному Яру почалися 29-30 вересня 1941 року. Але аналіз трагедії Голокосту свідчить, що його передумови та механізми сформувалися раніше - у 30-ті рр. ХХ століття. З 1933 року расовий антисемітизм став основою державної політики та офіційної ідеології нацистської Німеччини.

15 березня 1935 року у Німеччині були прийняті так звані **Нюрнберзькі закони**. За ними (закон про захист німецького народу та німецької честі) були заборонені змішані расові шлюби й позашлюбні стосунки між євреями та громадянами німецької крові. Нова хвиля репресій проти євреїв розпочалася у **1938 році**. Євреям були видані нові паспорти, доповнені літерою «J». До імен євреїв обов'язково додавалися Сара або Ізраель. Євреям-лікарям заборонялося практикувати. Близько 17 000 польських євреїв, які жили в Німеччині, було вислано. Після замаху на посольського радника фон Рата в Парижі, який вчинив 17-річний син насильно депортованого єврея, по всій Німеччині були організовані погроми (з 9 на 10 листопада 1938 р. – т.зв. **«Кришталева ніч»**). Погроми супроводжувалися руйнуванням синагог, арештами євреїв (26 тис. осіб). Були розграбовані підприємства, що належали євреям.

Після того, як почалася Друга світова війна, євреї Польщі (1 млн. 800 тис. осіб) були виселені в гетто. У Західній Європі почалася реєстрація євреїв та вилучення їх власності. Вже у **вересні 1939 року** Р. Гейдріх, начальник Головного управління імперської безпеки, розіслав директиви, що визначали принципи поведінки з євреями на окупованих територіях Польщі. Згідно з директивами євреїв із сіл та маленьких містечок слід було зосередити у великих містах, де поселити їх в **гетто**.

У захоплених польських містах німці жорстоко знущалися над євреями. Солдати спеціальних підрозділів СС підпалювали синагоги та житлові будинки - іноді разом з людьми. Після величезних грошових штрафів, які євреї заплатили за те, що вони нібито «розв'язали» війну, на єврейських общинних лідерів обрушилася лавина жорстоких указів: реєстрація всіх євреїв, яких вважалися безкоштовною робочою силою; введення обов'язкової трудової повинності. Єврейське майно поступово було розграбовано: проводилися «акції» по збору хутра, конфіскація меблів та ін. На всіх окупованих територіях німці випустили накази, за якими євреї зобов'язувалися носити «знаки ганьби»: нарукавну пов'язку із Зіркою Давида та жовту зірку, що пришивалася на одяг.

У 1940 – на початку 1941 років німці окупували більшу частину Європи: Норвегію, Данію, Бельгію, Францію, Нідерланди, Югославію та Грецію. Розуміючи, що на заході Європи антисемітизм не є поширеним, як у рейху, нацистські окупанти не ризикнули повністю ізолювати євреїв. Але й на заході Європи нацисти вводили расові закони проти євреїв, проводили акції «арізації» (експропріація єврейської власності з подальшим продажом або передачею її неєвреям).

Наступним кроком здійснення нацистського плану «рішення єврейської проблеми» стала операція «Барбаросса» - вторгнення армії нацистської Німеччини та її союзників до Радянського Союзу **22 червня 1941 року**. З ініціативи А. Гітлера командування вермахту видало **«Наказ про комісарів»** з вказівками, як поводитися з політичними комісарами Червоної Армії та з євреями на окупованих радянських територіях.

У тилу вермахту на Східному фронті діяли чотири «айнзатцгрупи» - особливі оперативні групи, позначені буквами А, В, С і D. Ці загони склалися з есесівців, були посилені поліцією та допоміжними формуваннями, набраними з місцевого населення. Задачею айнзатцгруп було виявлення та знищення євреїв. До квітня 1942 року ними було вбито 700 тис. осіб. Перед знищенням євреям наказували роздягатися та здавати всі цінності. Потім жертв групами відводили до ям і розстрілювали. Так, у місцевості

Панярй біля Вільнюса (Литва) було знищено понад 70 000 чоловік, в основному євреїв. У лісі біля с. Малий Тростінець під Мінськом (Білорусь) з листопаду 1941 року по червень 1944 року нацисти вбили понад 200 000 чоловік, половина з них були євреї.

19 вересня 1941 року Київ, столиця України, був захоплений військами групи «Південь». На той час у Києві залишалося 400 тисяч місцевих мешканців, кожний десятий з яких був єврейської національності. Разом з передовими частинами вермахту до міста прибув передовий загін зондеркоманди 4а зі складу айнзатцгрупи «С» на чолі з оберштурмфюрерами СС Хефнером і Янсеном. Вже 22 вересня 1941 року командир 29-го корпусу, до складу якого входили військові частини, розташовані у Києві, віддав наказ заарештувати перевдягнутих червоноармійців та євреїв-чоловіків.

Нацистські окупанти зайняли громадські та державні установи у центрі Києва – поштамт, готелі «Континенталь», «Спартак», «Гранд-Отель» на вулиці Хрещатик. Почалася робота і створення місцевих органів влади: міської та районної управ, поліції. Але 24 вересня 1941 р. у місті пролунало декілька вибухів. Було зруйновано будівлі у центрі, у тому числі, готель «Спартак», де була розташована комендатура. У результаті вибуху загинуло біля 300 окупантів. Від вибухів почалася пожежа, що тривала до 28 вересня 1941 року. Адже погасити її через відсутність води було важко. Нацистська пожежна команда намагалася качати воду з Дніпра, але підпільники двічі перерізали шланги. У результаті пожежі було знищено всі будівлі по вулиці Хрещатик. Винуватців в організації вибухів не знайшли.

26 вересня 1941 року на нараді представників вермахту, СС, поліції було прийнято рішення відповісти на вибухи масовими розстрілами київських євреїв. Її учасниками, а значить, безпосередніми організаторами та винуватцями масових вбивств, були Курт Еберхард, військовий комендант Києва; Фрідріх Екельн, командир айнзатцгрупи «С»; доктор Отто Раш, фюрер СС, шеф айнзатцгрупи «С»; Пауль Блобель, начальник зондеркоманди 4а. Саме зондеркоманді 4а було доручено провести «акцію» - знищення євреїв Києва. Для супроводу жертв на місце страти, оточення місця страти було направлено два поліцейські батальйони (45-й, 303-й).

На підставі аналізу звітів СД сучасні українські історики вважають, що розстріли євреїв почалися 27-28 вересня 1941 року. Першими жертвами стали євреї - військовополонені (понад 3 тис. військовополонених єврейської національності утримувалися у таборі на вулиці М. Шолуденко).

Для того, щоб зібрати до місця страти цивільних мешканців Києва єврейської національності, нацистські окупанти намагалися дезінформувати їх. 27 вересня 1941 року у типографії «Східного фронту» були надруковані оголошення з наказом євреям Києва зібратися у південно-західній частині міста, біля єврейського кладовища. Пропонувалося взяти з собою документи, гроші, цінні речі. 28 вересня 1941 року ці оголошення були розклеєні. Водночас розповсюджувалися чутки про нібито переселення євреїв до Німеччини. 29 вересня 1941 року більшість євреїв Києва зібралася, щоб зайняти місця в неіснуючому поїзді для переселенців.

Тих, хто зібрався біля воріт єврейського кладовища, німці відправляли до сусіднього військового кладовища, де у них відбирали документи, гроші та інші цінні речі. Далі групами до 10 осіб німецькі поліцейські гнали жертв до південно-східного обриву Бабиного Яру. Тут їх примушували роздягатися. Люди мали лягти на землю обличчям донизу та чекати вистрілів у спину. **У перший день «акції», 29 вересня 1941 року, нацистами було вбито 22 тисяч осіб, у другий день – біля 12 тисяч осіб.**

Нацисти намагалися сховати від світового суспільства свої злочини. Спочатку, 30 вересня 1941 року, вони організували вибухи обривів Бабиного Яру. Потім біля 100 радянських військовополонених отримали наказ зарівняти землю. Тому сьогодні важко встановити точну кількість загиблих, їх імена та прізвища. Т. Снайдер, професор Йельського університету (США), наводить цифру – 33 761 євреїв, розстріляних у

Бабиному Яру. Ізраїльській дослідник історії Голокості І. Арад стверджує, що у Києві було знищено 60-70 тисяч євреїв. За статистичними даними, наведеними українським істориком О. Бойком, жертвами масових розстрілів у Києві в 1941-1943 рр. стали 195 тисяч осіб, серед яких біля 30 тисяч були єврейської національності

Кульмінацією трагедії Бабиного Яру стали події 29-30 вересня 1941 року. Але й після цієї дати нацисти продовжували масово знищувати осіб єврейської та ромської національності, військовополонених.

20 січня 1942 року в берлінському передмісті Ванзее відбулася нарада, яка зіграла вирішальну роль у нацистській політиці по відношенню до євреїв. На нараді під головуванням Р. Гейдріха говорилося про 11 мільйонів євреїв, які включені до нацистської програми **«остаточного вирішення єврейського питання»**. Програма передбачала: а) транспортування всіх європейських євреїв на схід; б) зменшення чисельності євреїв шляхом примусової праці з недостатнім харчуванням; в) відповідне поводження з рештою євреїв (вбивство).

Наказ про депортацію частіш за все передавався юденратам (єврейським радам) несподівано, під час єврейських свят, коли слабшала настороженість. Євреям наказували зібратися в певному місці, поруч із залізничною станцією, маючи мінімум речей. Кожного, хто не з'являвся до місця збору, загрожував розстріл. На залізничній станції людей заштовхували в вантажні вагони та замикали. Під час довгої подорожі через скупченість, відсутність повітря, води та їжі багато вмирили, не доїхавши до пункту призначення.

Потрапивши до робочих таборів, євреї перетворювалися на безоплатну робочу силу, яка працювала на військову машину нацистської Німеччини. Усі сили в'язнів таборів були спрямовані на те, щоб чітко виконати правила, встановлені охороною табору: рання пробудка, прибирання місця на нарах, перекличка, марш до місця роботи, виснажлива праця, отримання мізерного щоденного пайка, який складався з водянистого овочевого супу і півбуханки хліба. Невід'ємною частиною розпорядку дня в'язнів був «апель» - перекличка вранці після пробудки або ввечері після повернення з роботи. Вони мали стояти на вулиці по стойці «струнко», не рухаючись, іноді протягом декількох годин у холод, дощ, сніг чи спеку. Внаслідок безперервних знущань, голоду та відсутності медикаментів понад півмільйона євреїв померло в робочих таборах.

Крім робочих таборів (Бухенвальд та ін.), нацисти створювали табори знищення. Влітку 1941 року коменданту концентраційного табору Аушвіц було наказано випробувати нові методи масового знищення в'язнів таборів, зокрема, використання газових камер. Перше випробування провели у вересні 1941 року. Жертвами випробування стали радянські військовополонені. Вони померли від «Циклону-Б» (пари синильної кислоти). Концентраційний табір Аушвіц став одним з найбільших таборів знищення, що були створені на польській землі. З березня 1942 по листопад 1944 роках тут працювали чотири газові камери. У таборі знищення Аушвіц-Біркенау було вбито 1 100 000 євреїв, 70 000 поляків, 25 000 циган, біля 15 000 радянських військовополонених.

Табір Хелмно діяв на території Польщі з 8 грудня 1941 р. по січень 1945 р. До цього табору відправляли євреїв Лодзинського гетто. Їх вбивали в фургонках - «душогубках».

В інших таборах смерті (Белжець, Собібор, Треблінка, Майданек) з метою знищення в'язнів використовувався чадний газ (окис вуглецю). Із великих дизельних двигунів він подавався до герметично закритих камер. Потім тіла померлих кидали у величезні ями і спалювали. Тільки у Белжеці, Собіборі й Треблінці було вбито 1 700 000 євреїв (переважно з Польщі).

Отже, слово «голокост», що прийшло з грецької мови, не випадково означає «спалення». Це пам'ять про всіх загиблих мученицькою смертю. Упродовж Другої світової війни в країнах Європи було знищено 6 млн. осіб єврейської національності. Символом Голокосту – жакливого злочину нацистів проти людства – в Україні став Бабин Яр (Київ) - місце, де було розстріляно понад 100 тис. осіб, з них понад 30 тис. євреїв.